

ORHUN ABİDELERİNDE İYELİK, BELİRTME VE YÜKLEME HÂLİ

Cahit BAŞDAŞ*

ÖZET

Üçüncü teklik şahıs iyelik eki, Türk dilinin işlevsel eklerinden biridir. Ekin şekli ve işlevleriyle ilgili görüş ayrılıkları, henüz tam olarak giderilememiştir. İyelik ekinin hâl ekleriyle kullanılışı esnasında ortaya çıkan /n/ ünsüzü, görüş ayrılığının temelini oluşturmaktadır. İyelik ekiyle hâl ekleri arasında kullanılan /n/ ünsüzü, tarihî metinlerde, bazen doğrudan iyelik eki üzerinde de görülmektedir. Bu durum, iyelik eki ile yükleme hâli arasında karışıklığa neden olmuştur. Sorunun çözümüne katkıda bulunmak amacıyla Orhun Abidelerindeki (Köl Tigin, Tonyukuk 1-2) bütün iyelik ve yükleme hâli örneklerini inceledik. Elde edilen verileri değerlendirilerek eklerin bilinen en eski şekil ve işlevlerini ortaya koymaya çalıştık. Böylece iyelik-belirtme-yükleme ilişkisiyle ilgili tereddütler, bir ölçüde, giderilmiş oldu.

Anahtar Kelimeler: Orhun Abideleri, iyelik, yükleme hâli, belirlilik.

THE POSSESSIVE, DETERMINATIVE AND ACCUSATIVE IN THE ORKHUN INSCRIPTIONS

ABSTRACT

The third person possessive suffix is one of the functional suffixes of Turkish language. Disagreement about form and functions of the suffix can not have been becoming yet. A consonant /n/ that is come into being in

---

*Dicle Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Çağdaş Türk Lehçeleri Bölümü, Diyarbakır, Türkiye, cbasdas@dicle.edu.tr

---

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/8 Fall 2009*

the course of time is employed the person suffix together with case ending have created foundation of disagreement. A consonant e.g. /n/ there is used between the possessive suffixes and case ending can be directly attached to possessive suffixes in the historical texts. This situation have caused confusion between the possessive suffixes and case ending The proposal of this study is to solve the problem by examining all over the samples of the possessive and accusative in the Orkhun İnscriptions (Kül Tigin and Tonyukuk 1-2). İn this way, it has been removed hesitation about relations of possessive-determinative-accusative.

Key Words: Orkhun İnscriptions, possessive suffix, accusative, determinative.

Giriş

İyelik ekleri (*İng. possessive suffix*), genel olarak, eklendikleri ismin bildirdiği nesnenin ait olduğu şahıs ya da varlığı gösteren eklerdir. Diğer bir deyişle, şahsın sahip olduğu varlığı veya bir bütünün parçasını belirtirler. Türk dilinde, birinci ve ikinci şahıs iyelik ekleri, sadece zamirlerle (ben, sen) kullanılmakta ve ilgili şahıs zahirinin mülkiyetini göstermektedir. Diğer iyelik eklerine göre çok daha geniş bir kavram ve kullanılış alanına sahip olan üçüncü şahıs iyelik eki ise, şahıs zahirinin yanı sıra, isimler ve diğer zamirle de kullanılmaktadır. Bu bakımdan üçüncü şahıs iyelik ekinin şekli ve işlevleri tartışma konusu olmuştur. Üçüncü şahıs iyelik ekinin zamirle (o) oluşturduğu iyelik grubunda (*onun evi, onun gözü*), diğer iyelik eklerinde olduğu gibi, bilinen “sahiplik, bütünün parçası” kavramı bulunmaktadır. Ancak ekin isimlerle oluşturduğu bazı tamlamalarda (*yıldız bağları, koyun sürüsü, vb.*), iyelikten çok “belirlilik” kavramı ön plandadır. Türk dilinde, özellikle üçüncü şahıs iyelik ekinin bilinen görevinin yanı sıra, “belirtme/belirlilik” gibi kavramlar ifade edip etmediği konusunda farklı görüşler ileri sürülmüştür. K. Grönbech, “iyelik ekinin aslı görevinin adların belirli şeklini yapmak olduğunu” savunmuş ve eki “harf-i tarif” olarak değerlendirmiştir. (Grönbech 1995: 84). Kazuo Takeuçi’ye göre söz konusu ek, “üçüncü kişi iyelik eki değil, Avrupa dillerindeki harf-i tarif (definite article the la) rolünde veya Balkan dillerindeki belirtme eki gibidir” (Takeuçi 1988: 88). İyelik ekinin “belirtme” işlevi, bazı Türk bilim adamları tarafından da vurgulanmıştır (Korkmaz 2003: 262; Karahan 2004: 1618).

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/8 Fall 2009*

Diğer bir sorun ise “cümlede geçişli fiilin bildirdiği hareketin doğrudan üzerine yüklendiği ismin içinde bulunduğu hâl”i gösteren *yükleme hâli* (*accusative*) ekinin işleviyle ilgilidir. Yükleme hâlinin bazı kaynaklarda “belirtme hâli” olarak adlandırılması, yükleme hâli ile “belirtme” kavramları arasındaki ilişkiyi gündeme getirmiştir. K. Grönbech, şu ifadelerle yükleme hâli ekinin belirtme işlevine vurgu yapmıştır: “Konuşucu, dinleyicinin de bildiğini kabul ettiği bir konuyu göz önüne almışsa, daima yükleme hâli ekine yer vermek zorundadır (eğer nesne başka türlü belirlenmemiş ise) Modern ağızların ekserisinde yükleme hâlinin bu kullanılışı tek başına hâkim duruma geçmiştir; o zaman, bu durumda yükleme hâli, bizim harfi tarifimize tekabül eder” (Grönbech 1995: 136). Benzer görüşler Leyla Karahan ve O. Baba (2001: 18) tarafından da dile getirilmiştir. Karahan, “...ekin görevinin diğer hâl eklerinde olduğu gibi, münasebet kurmak, bağlantı saptamak değil, nesneyi belirli kılmak olduğunu...” savunmuştur (Karahan 1999: 608). Erdoğan Boz ise, “...yükleme ve belirtme terimlerinin ayrı ayrı kavramları karşıladığı...” görüşündedir. (Boz 2007: 105).

Aralarında belirli ölçüde ilişki bulunan üçüncü teklik şahıs iyelik eki ile yükleme hâlinin farklı dönemlerdeki çeşitli kullanılışlarıyla ilgili görüş ayrılıkları, tam olarak giderilememiştir. Özellikle eklerin birlikte kullanılışı [*isim+iyelik+yükleme hâli*, *isim+iyelik+Ø* (*isim+sIn(I)*), esnasında ortaya çıkan /n/ ünsüzünün aidiyeti ve işlevi tartışma konusudur. Bilindiği gibi, Çağatay Türkçesi ve devamı durumundaki Özbek, Uygur lehçeleri hariç, Orhun Abideleri ile hemen bütün Türk lehçe ve ağızlarında, üçüncü şahıs iyelik eki ile hâl ekleri arasında /n/ ünsüzü kullanılmaktadır. Bu ünsüz, özellikle tarihî metinlerde, hâl eki almamış belirli nesne durumundaki iyelikli isimler üzerinde de son ses olarak sıkça kullanılmıştır. Söz konusu ünsüzün işlevi ve üçüncü teklik şahıs iyelik ekinin şekliyle ilgili olarak başlıca şu görüşler ileri sürülmüştür:

A. Von Gabain, M. Ergin, Z. Korkmaz A. B. Ercilasun, vd.: *yardımcı ses/zamir n'si* (Ergin 1985: 146; Korkmaz 2003: 260);

O. N. Tuna T. Tekin, G. Gülsevin : *iyelik ekinin bir parçası* (Tekin 1983: 10-17; Gülsevin 1990: 187-190);

E. Gemalmaz : *iyelik sıfatının kalıntısı* (Gemalmaz 1996: 165-172);

C. Alyılmaz : *eski bir iyelik ekinin kalıntısı* (Alyılmaz 1999: 413);

H. W. Choi : *iyelik zamiri* (Alyılmaz 1999: 403-415)

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/8 Fall 2009*

Bu durumda üçüncü teklik şahıs iyelik ekinin şekliyle ilgili iki temel görüş ortaya çıkmaktadır:

1. $+(s)I$: (A. Von Gabain, M. Ergin, Z. Korkmaz, A. B. Ercilasun, vd.)
2. $+(s)I(n)$: (O. N. Tuna, T. Tekin, G. Gülsevin, A. Buran vd.)

Görüldüğü gibi, bilim adamlarının çoğu, iyelik ekinin $+(s)I$; /n/ ünsüzünün ise *yardımcı ses/zamir n'si* olduğu görüşündedir.

Türk dilinin oldukça geniş bir coğrafyaya yayılmış olması ve tarihî metinlerde kullanılan alfabelerin ünlüler açısından yetersiz oluşu, konunun anlaşılmasını bir kat daha güçleştirmiştir. *İyelik/belirtme /yükleme* kavramlarının şekil ve işlevlerinin tam olarak anlaşılması, aralarındaki ilişkinin daha iyi açıklanabilmesi için, bilinen en eski şekillerin incelenmesi yararlı olacaktır. Bu düşünceden hareketle Türk dilinin bilinen en eski yazılı belgeleri olan Orhun Abidelerini (Köl Tigin, Tonyukuk 1-2) inceledik.

Şekil ve kullanılışlarıyla ilgili önemli görüş ayrılığı bulunmayan birinci ve ikinci şahıs iyelik eklerinin Abidelerdeki örneklerini vermekle yetindik. Şekil ve işlevleri tartışma konusu olan üçüncü teklik şahıs iyelik eki ise daha ayrıntılı biçimde incelendi. Orhun Abideleri taranarak üçüncü şahıs iyelik eki almış bütün örnekler, ekin şekli ve işlevi doğrultusunda sınıflandırıldı. Ayrıca yükleme hâlinin Abidelerdeki ekli/eksiz bütün şekil ve kullanılışları tespit edildi. Elde edilen veriler değerlendirilerek söz konusu eklerin Abidelerdeki şekil ve işlevleri ortaya konularak *iyelik-belirtme-yükleme* ilişkisi açıklanacaktır.

Birinci Teklik Şahıs İyelik Eki

Tespit ettiğimiz bütün örneklerde birinci teklik şahıs iyelik eki $+m$ 'dir. Ünsüzle biten isimler üzerinde herhangi bir ünlünün kullanılmamış olması, ekin kısa ünlülü olduğunu gösterir. Ünlü uyumu gereği $+(i)m$, $+(i)m$, $+(u)m$, $+(ü)m$ şekillerinde kullanılmıştır.

<i>apa+m</i> “atam”	(KT/D-13)
<i>beg+(i)m</i> “beyim”	(KT/GB)
<i>bodun+(u)m</i> “halkım”	(KT/K-1; KT/K-11; T1/D-4)
<i>eçü+m</i> “amcam”(KT/D-13; KT/D-24;KT/D-31; KT/K-3)	
<i>il+(i)m</i> “memleketim”	(KT/D-9)
<i>in+(i)m</i> “kardeşim”	(KT/D-27; KT/D-30; KT/K-10)
<i>kan+(i)m</i> “kanım”	(T2/D-2)

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/8 Fall 2009*

<i>kagan+(ı)m</i> “kağanım”	(KT/D-9)
<i>kang+(ı)m</i> “babam”	(KT/D-11; KT/D-15; KT/D-30)
<i>kut+(u)m</i> “bahtım”	(KT/D-29)
<i>olg+(u)m</i> “çocuğum”	(KT/K-13)
<i>ög+(ü)m</i> “annem”	(KT/D-25; KT/D-31; KT/K-9)
<i>singl+(ı)m</i> “kardeşim”	(KT/D-20)
<i>ter+(ı)m</i> “terim”	(T2/D-2)
<i>uguş+(u)m</i> “kabilem”	(KT/G-1)
<i>ülüg+(ü)m</i> “şansım”	(KT/D-29)
<i>yigün+(ü)m</i> “yeğenim”	(KT/K-11)

Birinci Çokluk Şahıs İyelik Eki

Ekin her iki ünlüsü de yazıda gösterilmemiştir: *+(ı)m(ı)z*; *(ı)m(ı)z*; *(ü)m(ü)z*.

<i>apa+m(ı)z</i> “atamız”	(KT/D-19)
<i>eçü+m(ü)z</i> “atamız”	(KT/D-19; KT/D-26)
<i>il(i)m+(ı)z</i> “ilimiz”	(KT/D-22)
<i>kang+(ı)m(ı)z</i> “babamız”	(KT/D-26)
<i>törüm(ü)z</i> “töremiz”	(KT/D-22)

İkinci Teklik Şahıs İyelik Eki

Orhun Abidelerinde fazla örneğine rastlanmadı. Aynı satırdan tespit ettiğimiz dört örneğin üçünde ekin ünlüsü gösterilmemiştir. Bu örneklerde ikinci teklik şahıs iyelik eki, ünsüzle biten isimler üzerinde kısa ünlülü *+(I)ng = (I)ŋ [+ (ı)ng, (ı)ng, (u)ng, (ü)ng]* biçimiyle kullanılmıştır:

<i>kan+(ı)ng</i> “kanın”	(KT/D-24)
<i>kız ogl+(u)ng</i> “kız çocuğun”	(KT/D-24)
<i>urı ogl+(u)ng</i> “erkek çocuğun”	(KT/D-24)

Sadece bir örnekte ek ünlüsü /ü/ yazıda gösterilmiştir:

<i>süngük+üng</i> “kemiklerin”	(KT/D-24)
--------------------------------	-----------

İkinci Çokluk Şahıs İyelik Eki

Sadece iki örneğine rastlandı. Her iki örnekte de ünlüler gösterilmemiştir. Buna göre ikinci çokluk şahıs iyelik eki *+(I)ng(I)z*

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/8 Fall 2009

= $(I)\eta(I)z [+ (i)ng(i)z, (i)ng(i)z, (u)ng(u)z, (\ddot{u})ng(\ddot{u})z]$ 'dır.

oglan+(i)ng(i)z+da “çocuklarımızdan” (KT/GD)

taygun+(u)ng(u)z+da “torunlarımızdan” (KT/GD)

Üçüncü Teklik Şahıs İyelik Eki

Üçüncü teklik şahıs iyelik eki, kavram alanının genişliği ve kullanım sıklığı bakımından Türk dilinde bütün iyelik ekleri içinde özel bir konuma sahiptir. Orhun Abidelerinde, birinci ve ikinci şahısların tersine, üçüncü şahıs iyelik ekinin ünlüsü, birkaç istisna dışında, her zaman yazıda gösterilmiştir. Genellikle ince olan ek ünlüsü, bir örnek (*törü+sün* KT/D-13) dışında, düz-dardır. (krş. Tekin 2000: 52). Bilindiği gibi Abidelerde kullanılan Runik yazıda düz-dar ünlüler (ı, i), bir işaretle karşılanmıştır. Bu işaret, yanındaki ünsüz ve ünlü uyumu dikkate alınarak “ı” ya da “i” okunur. Abidelerden tespit ettiğimiz aşağıdaki örneklerden hareketle, ekin şekil ve işlevlerini açıklamaya çalışacağız.

1. +ı/+i; +si

Üçüncü teklik şahıs iyelik ekinin isim tabanları üzerinde en çok kullanılan şeklidir. Ek, ünsüzler üzerinde +ı, +i; ünlüler üzerinde ise +si biçimiyle kullanılmıştır.

atı+si yolug tigin “yeğeni Yolug Tigin” (KT/G-13)

ayguçı+si bilge ermiş “Sözcüsü bilge imiş.” (T1/G-3;
T1/D-3)

begler+i bodun+ı kop kelti “Beyleri, halkı hep geldi.”
(T2/B-7)

begler+i bodun+ı tüz-süz için “Beyleri, halkı düzensiz
(olduğu) için” (KT/D-6)

begler+i yeme bodun+ı yeme tüz ermiş “Beyleri de halkı da
dürüstmüş.” (KT/D-3)

bodun boguz+ı “Halkın boğazı” (T1/G-1)

buyruk+ı begler+i yime ölti “Komutanları, beyleri yine
öldü.” (KT/D-19)

buyruk+ı yeme bilge ermiş “Komutanları da bilgeymiş”
(KT/D-3)

iduk yir+i sub+ı ança itmiş “kutsal yeri suyu öylece
düzenlemiş.” (KT/D-10)

ini+si kagan bolmuş “Kardeşi kağan olmuş.” (KT/D-4)

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/8 Fall 2009

Kagan sü+si böri teg ermiş “Kağanın ordusu kurt gibiymiş.”
(KT/D-12)

kagan+ı alp ermiş “Kağanı yiğitmiş.” (T1/G-3)

kagan+ı ölti “Kağanı öldü.” (KT/D-20)

kan+ı sü+si tirilmiş “Kağanı, askerleri toplanmış.” (T1/K-4)

Kırkız bodun+ı “Kırgız halkı” (T1/K-4)

kişi ogl+ı “insanoğlu” (KT/D-1)

Köl Tigin atı+si “Köl Tigin’in yeğeni” (KT/GD)

körüğ sab+ı “haberci sözü” (T1/G-2)

On ok sü+si “On ok ordusu” (T1/K-9)

öz+i ança kergek bolmuş “Kendisi öylece vefat etmiş.”
(KT/D-3)

öz+i yangıldı “Kendisi yanıldı.” (KT/D-20)

sab+ı antag “sözü şöyle” (T1/G-2; T1/K-5; T2/B-1)

sab+ı süçig agı+sı yumşak “sözü tatlı, ipekli kumaşı yumuşak” (KT/G-5)

sü baş+ı “ordu başı (komutan)” (T1/K-7)

Tabgaç sü+si “Tabgaç ordusu” (T1/K-6)

Türgiş kagan sü+si “Türgiş kağanının ordusu” (KT/D-37)

Türgiş kagan+ı “Türgiş kağanı” (T1/K-6)

Türk oguz begler+i “Türk Oğuz beyleri” (KT/D-22)

Türk tengri+si “Türk Tanrısı” (KT/D-10)

yagı+si kony teg ermiş “Düşmanı koyun gibiymiş.” (KT/D-12)

Örneklerde görüldüğü gibi ünlüyle biten tabanlar üzerinde ekin sadece ince ünlü +si şekli kullanılmıştır. Çünkü kalın ünlü bulunduranlar dahil, bütün örneklerde /s/ ünsüzünün ön damaklı olanı tercih edilmiştir. Ek bu şekliyle damak uyumu dışında kalmıştır. Talat Tekin, ekin diğer kullanılışlarını göz önünde bulundurarak, ünsüzler üzerinde kullanılan şeklin de genellikle ince ünlü (+i) olduğunu savunmuştur (Tekin 2000: 52). Ancak *baş+ı*, *bodun+ı*, *kagan+ı*, *kan+ı*, *ogl+ı*, *sab+ı* örneklerinde, kelime sonu *ş*, *n*, *l*, *b* ünsüzleri art damaklıdır. Dolayısıyla iyelik eki, bu kelimeler üzerinde kalın (+ı) olmalıdır.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/8 Fall 2009*

2. +*n*/*in*; +*sin* (?)

Üçüncü teklik şahıs iyelik ekinin tartışma konusu olan biçimidir. Çağatay döneminden itibaren doğu (Özbek, Uygur) lehçeleri hariç tutulursa hemen bütün Türk lehçelerinde, iyelik ekinin bilinen (+*I*/*sI*) şekli ile hâl ekleri arasında bir /*n*/ ünsüzü kullanılır.

<i>agi+sin+ga</i> “ipekli kumaşına”	(KT/G-6)
<i>baş+in+ga</i> “başına”	(KT/D-33)
<i>kut+in+ga</i> “bahtına”	(KT/D-31)
<i>sab+in+ga</i> “sözüne”	(KT/G-6)
<i>yaş+in+ga</i> “yaşına”	(KT/D-32)
<i>kişi ogl+in+ta</i> “insan oğlundan”	(KT/D-1)
<i>töpü+sin+te</i> “tepesinde”	(KT/D-11)
<i>yalma+sın+ta</i> “örtüsünde”	(KT/D-33)
<i>yarık+in+ta</i> “zırhında”	(KT/D-33)
<i>kün ortu+sin+garu</i> “gün ortasına”	(KT/G-2)
<i>törü+sin+çe</i> “töresince”	(KT/D-13)

Abidelerden tespit ettiğimiz aşağıdaki örneklerde, kendisinden sonra herhangi bir ek kullanılmadığı hâlde /*n*/ ünsüzü, üçüncü teklik şahıs iyelik eki üzerinde yer almıştır. Özellikle tarihî manzum metinlerde, benzer örneklere sıkça rastlanır (DLT’teki örnekler için bk. Boz 2008: 236-241; Dede Korkut’taki örnekler için bk.: Başdaş 2008: 6-13).

<i>bark+in bediz+in ... alkdımız</i> “Evini, eşyasını tamamladık.”	(KT/KD)
<i>bodun+in sayu ıtımız</i> “Halkını tamamen gönderdik.”	(T2/B-7)
<i>eb+in barım+in ... kelürti</i> “Evini barkını ... getirdi.”	(KT/K-1)
<i>er+in kop ölürmüş</i> “Adamlarını hep öldürmüş.”	(KT/K-1)
<i>iç+in taş+in ... bediz urturtum</i> “İçini dışını süslettim.”	(KT/G-12)
<i>iki+sin özi altızdı</i> “İkisini kendisi aldırdı.”	(KT/D-38)
<i>il+in altımız</i> “İlini aldık.”	(KT/D-36)
<i>il+in altımız</i> “İlini aldık.”	(KT/K-6)
<i>il+in törü+sin alı birmiş</i> “İlini töresini alivermiş.”	(KT/D-8)
<i>il+in törü+sin ança kazgantı</i> “İlini töresini böylece kazandı.”	(KT/D-31)

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/8 Fall 2009*

- il+in törü+sin tuta birmiş* “İlini, töresini tutuvermiş.” (KT/D-1)
- illedük il+in içğini ıdmış* “yurt yaptığı ili/ilini kaybetmiş” (KT/D-6)
- ini+si eçi+sin bilmez erti* “Kardeşi, ağabeyini bilmezdi.” (KT/D-21)
- kaganing(ı)n sab+in almatın* “kağanının sözünü almadan” (KT/G-9)
- kaganladuk kagan+ın yitirü ıdmış* kağan yaptığı kağanı yitirmiş(KT/D-7)
- kagan+ın anta ölürtümüz* “Kağanını orada öldürdük.(KT/D-38; KT/D-39)
- kagan+ın tutdumuz* “Kağanını tuttuk.” (T2/B-6)
- kan+ın bulmayın* “kağanını bulmayınca” (T1/B-2)
- kan+ın ölürtümüz* “Kağanını öldürdük.” (T1/K-4)
- Kırkız kagan+ın ölürtümüz* “Kırkız kağanını öldürdük.” (KT/D-36)
- Köl Tigin(i)ng altun+ın kümüş+ın ağış+ın barım+ın ... taş bitidim* “Köl Tigin’in altınını, gümüşünü, servetini, ...taşa yazdım.” (KT/GB)
- on ok sü+sin sületdim* “On ok ordusunu gönderdim.” (T2/B-8)
- sü+sin sançdımız* “Askerlerini mızrakladık.” (KT/K-6)
- Tabgaç at+ın tutupan* “Tabgaç adını tutarak” (KT/D-7)
- tegdük+ın ... bilir siz* “Eriştiğini bilirsiniz.” (KT/D-34)
- Türk at+ın ıtı* “Türk adını bırakmış.” (KT/D-7)
- Türk törü+sün içğinimiş* “Türk töresini terk etmiş.” (KT/D-13)
- udluk+ın sıyu urtı* “uyluğunu kırdı.” (KT/D-36)
- yabgu+sin şad+ın anta ölürti* “Yabgusunu, şadını orada öldürdü.(T2/B-6)

Yukarıdaki bütün örneklerde geçişli fiillerle kullanılan iyelikli isimler, belirli nesne durumundadır. Bu nedenle iyelikli isimlerin son ünsüzü /n/, kimi dilciler tarafından “belirli nesne durumu/yükleme hâli eki” olarak değerlendirilmiştir (Gabain 1988: 64-69; Tekin 2000: 108-110; Ercilasun 2004: 280-281).

3. +Ø

Özel adların *bodun*, *kagan*, *yazı*, *yış* gibi sözcüklerle oluşturduğu isim tamlamalarında, genellikle iyelik (tamlanan) eki kullanılmamıştır.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/8 Fall 2009*

<i>Türk begler</i> “Türk beyleri”	(KT/G-10)
<i>İzgil bodun</i> “İzgil halkı”	(KT/K-3)
<i>Karluk bodun</i> “Karluk halkı”	(KT/K-1)
<i>Kıtany ... bodun</i> “Kıtay halkı”	(KT/D-28)
<i>Oguz bodun</i> “Oğuz halkı”(KT/D-14; KT/D-28; (KT/K-4)	
<i>On ok bodun</i> “On Ok halkı”	(KT/D-19)
<i>Sogdak bodun</i> “Sogdak halkı”	(KT/D-39)
<i>Tabgaç bodun</i> “Tabgaç halkı”(KT/G-4; KT/D-6) (KT/D-14)	
<i>Tarduş bodun</i> “Tarduş halkı”	(KT/D-16)
<i>Türk bodun</i> “Türk halkı”	(KT/G-6; KT/G-7; KT/G-8; KT/D-6; KT/D-11; KT/K-7; T1/B-1; T1/D-1; T2/G-2)
<i>Tabgaç kagan</i> “Tabgaç kağanı”	(KT/K-3)
<i>Türk kagan</i> “Türk kağanı”	(KT/G-3)
<i>Tögültün yazı</i> “Tögültün ovası”	(KT/G-6)
<i>Şantung yazı+ka</i> “Şantung ovasına”	(KT/G-3); (KT/D-17)
<i>Çogay yış</i> “Çogay yaylası”	(KT/G-6)
<i>Ötüken yış</i> “Ötüken yaylası”	(KT/G-4; KT/G-8)
<i>Kögmen yir</i> “Kögmen yeri”	(KT/D-20)

Orhun Türkçesinde *tamlayan/belirten* konumunda bulunan özel adlar, sıfat tamlamasında olduğu gibi, muhtemelen “niteleyici” olarak algılanmıştır. Tamlanan konumundaki kelimeler, özel adlarla belirli duruma geldiğinden, ayrıca üçüncü teklik şahıs iyelik (belirtilen) eki kullanmamış olabilir.

Abidelerde, *üçün* edatıyla kullanılan +*DUK* ekli bazı sıfat-fiiller, üçüncü teklik şahıs iyelik eki almamıştır.

<i>bilig birtük için</i> “bilgi verdiği için”	(T1/B-6)
<i>bilmedük için</i> “bilmediğin için”	(KT/D-24)
<i>Tengri küç birtük için</i> “Tanrı güç verdiği için”(KT/D-12)	
<i>Tengri yarlıkaduk için</i> “Tanrı buyurduğu için”(KT/D-15)	

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/8 Fall 2009*

Yükleme Hâli

Orhun Abidelerinde isimlerin yükleme hâli, +(I)g eki ile gösterilmiştir. Ek, ünlü ile biten isim tabanları üzerinde +g biçimiyle kullanılmıştır. Ünsüzle biten isimler üzerindeki kullanımında, ek ünlüsü yazıda gösterilmemiştir. Bu bakımdan ekin kısa ünlülü olduğu ve ünsüzler üzerinde, ünlü uyumu gereği, dört değişkenli (+ıg, +ig, +ug, +üg) biçimde kullanıldığı anlaşılmaktadır.

- az bodun+(u)g itip* “az halkı düzenleyip” (KT/D-19)
- az bodun+(u)g üküş kıldım* “Az halkı çok kıldım.” (KT/G-10; KT/D-29)
- bodun+(u)g igideyin tiyin* “halkımı doyurayım diye” (KT/D-28)
- bodun+(u)g kop almış* “Halkı hep almış.” (KT/D-2)
- ırak bodun+(u)g ança yagutır ermiş* “Uzak halkı böylece yaklaştırmış.” (KT/G-5)
- ölteçi bodun+(u)g igittim* “Ölmek üzere olan halkı dirilttim.” (KT/D-29)
- yaling bodun+(u)g tonlug çıgany bodun+(u)g bay kıldım* “Çıplak halkı giydirdim; aç halkı zengin kıldım.” (KT/D-29)
- başlıg+(i)g yüküntür-* “başlıya baş eğdir-” (KT/D-2); (KT/D-18)
- bilge kişi+g ... alp kişi+g yoritmaz ermiş* “Bilge kişiyi, iyi kişiyi yaşatmazmış.” (KT/G-6)
- bir er+(i)g ... urdı* “Bir eri vurdu.” (KT/D-36)
- iki er+(i)g ... sançdı* “İki eri mızrakladı.” (KT/D-36; KT/K-2)
- yiti er+(i)g kılıçladı* “Yedi eri kılıçladı.” (KT/K-5)
- illig+(i)g ilsiret-* “illiyi ilsiz bırak-” (KT/D-15; KT/D-18)
- Baz kagan+(i)g balbal tikmiş* “Baz Kağanı balbal dikmiş.” (KT/D-16)
- ilteriş kagan+(i)g ilbilge katun+(u)g töpüsünde tutup* “İlteriş Kağan’ı, İlbilge Hatun’u tepesinde tutup” (KT/D-11)
- iş+(i)g küç+(ü)g bir-* “iş/işi güç/gücü ver-” (KT/D-8; KT/D-9; KT/D-10; KT/D-30)
- kaganlıg+(i)g kagansırat-* kağanlıyı kağansız bırak-” (KT/D-15; KT/D-18)
- Kırkız+(i)g uka basdımız* “Kırgızları uykuda bastık.” (T1/K-3)
- Köl Tigin+(i)g ... itımız* “Köl Tigini gönderdik.” (KT/D-40)

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/8 Fall 2009

- Oğuz+(u)g ölüртеçi* “Oğuz’u öldürecek.” (T1/G-3; T1/K-6)
- ol sab+(i)g alıp* “O sözü alıp” (KT/G-7)
- ol sab+(i)g eşidip* “sözü işitip” (T1/K-9)
- tl+(i)g sab+(i)g alı olur* “Haberciyi, sözü alıp otur.” (T1/K-8)
- tizlig+(i)g sökül-* “dizliyi çöktür-” (KT/D-2; KT/D-15; KT/D-18)
- yabgu+g şad+(i)g anta birmiş* “Yabguyu, şadı orada vermiş” (KT/D-14)
- yagı+g baz kılmış* “Düşmanı (kendine) tabi kılmış.” (KT/D-15)
- İyelik eki almadan özel adlarla tamlama oluşturan *bodun*, *kagan*, *ögüz*, *yış* gibi sözcükler, geçişli fiillerle kullanıldıklarında, doğrudan *+(I)g* eki alırlar.
- Kırkız bodun+(u)g uda basdımız* “Kırkız halkını uykuda bastık.” (KT/D-35)
- Kırkız bodun+(u)g yaratıp* “Kırkız halkını yaratıp” (KT/D-20)
- Türgiş bodun+(u)g uda basdımız* “Türgiş halkını uykuda bastık.” (KT/D-37)
- Türk bodun+(u)g ança kondurtum* “Türk halkını öylece yerleştirdim.” (KT/D-21)
- Türk bodun+(u)g yiçe itdi* “Türk halkını yeniden düzenledi.” (KT/D-16)
- Kırkız kagan+(i)g balbal tikdim* “Kırkız kağanını balbal diktim.” (KT/D-25)
- İrtiş ögüz+(ü)g keçe* “İrtiş Nehrini geçerek” (KT/D-37)
- yinçü ögüz+(ü)g keçe* “İnci Nehrini geçerek” (KT/D-39; T2/B-9)
- Altun yış+(i)g ... aşdımız* “Altun Yaylayı/yaylasını aştık” (T1/K-11)
- Kadırkan yış+(i)g aşa* “Kadırkan Yaylasını aşarak” (KT/D-21)

Orhun Abidelerinde yükleme hâli eki, zamirler üzerinde pek kullanılmamıştır. Tespit edilen iki örnekte ek sadece birinci şahıs zamirleri üzerinde *+i* ve *+ni* biçimlerinde kullanılmıştır.

bin+i ... ölüртеçi “beni öldürecek” (T1/G-3)

biz+ni ölüртеçi “bizi öldürecek” (T1/K-6)

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/8 Fall 2009*

İyelik-Belirtme-Yüklem İlişkisi ve Değerlendirme

Bilindiği gibi bazı dillerde “belirtme/belirlilik” (*determined*) için (*İng. the, Fr. le, Ar. el, gibi.*) ayrı bir belirlilik takısı/eki (*harf-i tarif, definite suffix*) kullanılmaktadır. Bildiğimiz kadarıyla, Türk dilinin herhangi bir döneminde *belirtme/belirlilik* kavramını ifade etmek için ayrı bir ek kullanılmamıştır. Özel bir *belirtme/belirlilik* ekinin kullanılmamış olması, Türkçede belirlilik kavramının bulunmadığı anlamına gelmez. Çünkü Türkçede de belirli ve belirsiz isimler, nesnelere söz konusudur. Öyleyse bu kavramın nasıl ifade edildiği sorusuna cevap aramak gerekir.

Türk dilinde başlıca iki tip “belirtme” söz konusudur.

1. Cümlede belirtme

2. Kelime grubunda belirtme

Cümlede geçişli fiilin doğrudan etkilediği kişi ya da nesne, yüklem hâli ekini alarak yüklem anlamından uzaklaşır ve belirli duruma gelir (*Kapı+yı açtı*). Böylece yüklem hâli eki, üzerine geldiği nesnenin doğrudan yüklemden etkilendiğini göstermekle kalmaz; aynı zamanda nesneyi *belirli/belirtili* hâle getirir (krş. Grönbech 1995: 135-136).

Kelime gruplarında (isim tamlaması, iyelik grubu) ise isimler, başlıca ilgi hâli ve iyelik eklerinin yardımıyla belirli duruma getirilir. Belirtili isim tamlamalarında kullanılan ilgi eki, tamlamayı bağımsızlaştırarak belirliliğin derecesini artırır. Her tamlamada olduğu gibi, ilgi eki almamış belirsiz/belirtisiz isim tamlamalarında da (*ör. oda kapısı*), kısmen belirlilik kavramı vardır. Bu nedenle her tamlamada ikinci unsur (*ör. kapısı*), *belirtilen* olarak adlandırılır.

İsimin anlamını daraltarak kısmen belirlilik kazandıran başka kelime grupları da vardır. Bu kategoride başta sıfat tamlamaları olmak üzere, *birleşik isim, unvan grubu* sayılabilir (krş. Karahan 2004: 1618). Sıfat tamlamalarında, ikinci unsur doğrudan sıfat tarafından belirtildiği/nitelendirildiği için ayrıca bir ek kullanmaya ihtiyaç duyulmamıştır. (*ör. mavi deniz*). Aynı durum birleşik isim (*ör. Zeynep Korkmaz*) ve unvan grubu (*ör. Kök Tigin*) için de geçerlidir.

Kendiliğinden belirli olan özel adlar ve diğer kelime grupları hariç, isimlerde belirlilik kavramının başta üçüncü teklik şahıs olmak üzere, iyelik ekleri ve yüklem hâli ekiyle sağlandığı söylenebilir. İsimleri fiilden bağımsız olarak belirten üçüncü teklik şahıs iyelik eki, belirtme kavramı bakımından yüklem hâli ekine göre çok daha işlevseldir.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/8 Fall 2009*

Birinci ve ikinci şahıs iyelik ekleri, ilgili şahısların sahip olduğu şeyi gösterirler. Bu nedenle eklendikleri isimler, sadece zamirlerle kullanılabilir. Grönbech'e göre, "Bir şeyin ona sahip olanla münasebeti, ekin sadece, mümkün kullanılışlarından biridir. O hâlde 1. ve 2. şahıs iyelik ekleri, sadece harf-i tarifin özel şekilleri olarak görülmelidir" (Grönbech 1995: 84). Hâlbuki üçüncü şahıs iyelik eki alan isimler, hem zamirle hem de şahıs ve nesne adlarıyla kullanılabilir. Ek, tamlamayı insan olmayan tamlamalarda, her zaman sahiplik/aitlik kavramı taşıyabilir.

koyun sürüsü (Koyun, sürünün sahibi değildir).

gül bahçesi, yıldız bağları vb.

Bu örneklerde üçüncü teklik şahıs iyelik eki, sadece belirtme görevi üstlenmiştir. Üçüncü teklik şahıs iyelik eki ile yükleme hâli ekinin görevi, "belirtme" noktasında kesişmekte ve zaman zaman gramatikal karışıklığa neden olmuştur. Abidelerdeki şu ifadeler, iki ek arasındaki görev ilişkisini açıkça göstermektedir:

keligme begler+in bodun+in itip "gelen beyleri, halkı düzenleyip(T2/B-8)

ol sab+ın eşidip "O sözü iştip" (T1/D-5)

Yukarıda belirli nesne durumunda bulunan ve +(I)g alması beklenen *begler, bodun, sab* sözcükleri, +*in* eki almıştır.

Aşağıdaki örneklerde ise, *tamlanan/belirtilen* konumunda bulunan isimler, +*in* değil +(I)g eki almıştır.

ak+(i)g binip "ak (at)ına binip" (KT/K-5; KT/K-6)

İrtiş ögüz+(ü)g keçe "İrtiş Nehrini geçerek" (KT/D-37)

Kögmen yış+(i)g tapa yorıp "Köymen Yaylasını/Yaylasına yürüyüp" (KT/D-35)

Üçüncü teklik şahıs iyelik eki ile yükleme hâli ekinin şekillerini ve özel olarak +(s)I(n) biçim biriminin tartışma konusu olan son ses /n/ ünsüzünü, taşıdıkları "belirtme" kavramı çerçevesinde değerlendirmek gerekir.

yaş+ı+n+ga, töpü+si+n+te gibi örneklerde iyelik ekinin +*i*, +*si* olduğu kabul edilirse, ünlü ile ünsüz arasında kullanılan /n/ ünsüzünü yardımcı ses olarak değerlendirmek pek isabetli olmaz. O halde zamir *n*'si midir? Bilindiği gibi Türkçe tamlamalarda zamir, her zaman birinci unsurdur ve iyelikli isimlerden önce, tamlayan olarak "sahip/bütün" konumunda bulunur. İyelik eki ise, "sahip olunan/parça" ikinci unsur üzerinde kullanılır ve yerine göre eklendiği

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/8 Fall 2009*

ismin ait olduğu zamiri ya da varlığı gösterir. Türkçede zamir, ikinci unsur (tamlanan/belirtilen) üzerinde kullanılmayacağı için söz konusu /n/, zamir ya da zamir kalıntısı olamaz¹.

Yukarıda sıraladığımız örneklerde, üzerinde +(s)I(n) bulunan iyelikli isimlerin genellikle geçişli fiillerle kullanıldığı görülmektedir. Bu iyelikli isimler, belirli nesne durumunda olduğu için son ses -n ünsüzü, yükleme hâli eki sanılmıştır. Ancak aşağıdaki örneklerde, son sesi -n olan iyelikli isimler, yükleme hâlinde değildir.

beglik urı ogl+in kul boldı “Beylik erkek çocuğu kul oldu”
(KT/D-7)

işilik kız ogl+(i)n küng boldı “Hanımlık kız çocuğu cariye oldu”
(KT/D-7)

Diğer tarihî metinlerde de benzer örnekler tespit edilmiştir:

kiming elgi bolsa bodunka uzun

silig bolgu kıl+ın kılınç+ın söz+ün

“Kim halka hakim olursa, (onun) huyu, davranışları, sözü temiz olacak.” (KB/C 22-9)

aliyi resülüñ pehlivan+ın kıldı “Ali’yi Resulün pehlivanı kıldı.” Behc. 2:42-B/Gülsevin 1997: 14)

bu güli âdem nihad+ın sandı ol “O, bu gülü insan tabiatı sandı.” (Garibnâme T111a-4; 677-8)

Bu örneklerde, iyelik eki üzerindeki -n ünsüzü artık “yükleme hâli eki” olarak değerlendirilemez.

Aynı şekilde, Abidelerde *ara*, *birle*, *teg*, *üçün* edatlarıyla kelime grubu oluşturan isimler üzerinde kullanılan üçüncü teklik şahıs iyelik ekinin sonunda -n bulunmaktadır. Bu şekilde oluşturulan edat grubunda, iyelikli isimler, yükleme hâlinde değildir².

ek+in ara “ikisi arasında” (KT/D-1)

kagan+in birle ... süngüştüümüz “Kağanı ile savaştık”(KT/D-35)

¹ Hâl eki almış zamirler üzerinde ortaya çıkan (onu/onda; bunu/bunda; şunu/şunda) /n/ ünsüzü için “zamir n’si (pronominal n)>> ifadesi kullanılabilir.

² Zeynep Korkmaz’a göre, bu iyelikli isimlerin sonunda bulunan -n ünsüzü, zamir n’sidir. Çünkü tarihî metinlerde ekler gibi, vazifeleri bakımından ek hükmünde olan son çekim edatları da 3. şahıs iyelik eki almış kelimeler yanına getirilirken araya bir zamir n’si girmektedir (Korkmaz 1961: 32).

- ini+si eçi+sin teg* “kardeşi ağabeyi gibi” (KT/D-5)
ogl+ı kang+in teg “oğlu babası gibi” (KT/D-5)
alp+in için “yiğit olduğu için” (T2/G-5)
armakçı+sin için “hilekârlığı yüzünden” (KT/D-6)
kazgantuk+in için “kazandığı için” (T2/D-5)
kingsürtük+in için “kışkırttığı için” (KT/D-6)
teblig+in ... için “sahtekârlığı yüzünden” (KT/D-6)
Tengri yarlıkaduk+in için “Tanrı buyurduğu için”(KT/G-9)

yongşurtuk+in için “çekiştirdiği için” (KT/D-6)

Yükleme hâlinde bulunmayan iyelikli at adları, *bin-* fiiliyle kullanıldıklarında sadece *+in* eki almıştır.

ak at+in binip “ak atına binip” (KT/D-40)

ak+in binip “ak (at)ına binip” (KT/K-3; KT/K-9)

az yağız+in binip “az yağız (at)ına binip”(KT/K-5; KT/K-8)

Aşağıdaki cümlede ise bulunma hâlindeki iyelikli yön adı (*kuz*), sadece *+in* eki almıştır.

Çogay kuz+in olurur ertimiz “Çogay’ın kuzeyinde oturduk.” (T1/B-7)

Yukarıdaki örneklerde, son ses *-n* ünsüzünün yükleme hâli eki değil, üçüncü teklik şahıs iyelik ekinin bir parçası olduğu açıktır. Demek ki üçüncü teklik şahıs iyelik eki, yerine göre *+In/+sIn* biçimlerinde kullanılabilir. O halde iyelikli isimler üzerinde hâl eklerinden önce kullanılan tartışmalı */n/* de üçüncü teklik şahıs iyelik ekine ait bir ünsüzdür. Üçüncü teklik şahıs iyelik ekinin bir parçası olan *-n* ünsüzü, “akıcı” niteliğinden dolayı, kelime sonunda tutunamamıştır. “Akıcı ünsüzlerin (l, n, r, y) kelime içinde ve sonunda çeşitli nedenlerle türemesi ve düşmesi, Türkçede sık rastlanan ses olaylarından” (Başdaş 2009: 4). Kendisinden sonra hâl eki geldiğinde, iç hecede vurgusuz kaldığı için zayıflayan iyelik, hâl ekine karşı */n/* ile güçlendirilmiş olmalıdır. Diğer bir deyişle */n/*, üçüncü teklik şahıs iyelik eki üzerinde gerektiğinde kullanılan bir “pekiştirme” ünsüzüdür. Bu durumda, üçüncü teklik şahıs iyelik ekinin Orhun Türkçesinde, *+(s)I/+in/+sin* biçimlerinde kullanıldığını söylemek mümkündür.

+(I)n eki, Abidelerde az da olsa birinci ve ikinci teklik şahıs

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/8 Fall 2009*

iyelik ekleri üzerinde de kullanılmıştır. $+(I)n$ eki alan iyelikli isimler, belirli nesne durumundadır. Aşağıdaki örneklerde birinci teklik şahıs iyelik eki almış *ötünç* ve *sab* sözcükleri üzerinde $+(I)n$ kullanılmıştır.

ötünçüm+(i)n eşidü birti “Arzımı işitiverdi.” (T1/G-8)

sabım+(i)n simadı “Sözümü kırmadı.” (KT/G-11)

sabım+(i)n tüketi eşidgil “Sözümü tam olarak işit.”(KT/G-1)

sabım+(i)n urtum “Sözümü vurdum.” (KT/G-12)

sabım+(i)n edgüti eşid “Sözümü iyice işit.” (KT/G-2)

Şu örneklerde $+(I)n$, ikinci teklik şahıs iyelik eki üzerinde kullanılmıştır.

il tutsiking+(i)n bunta urtum “İl tutacağını buraya vurdum.” (KT/G-10)

iling+(i)n törüng+(i)n kim artatu... “İlini töreni kim bozabilir.”(KT/D-22)

ölsiking+(i)n ... bunta urtum “Öleceğini buraya vurdum.” (KT/G-10)

Yukarıdaki örneklerde birinci ve ikinci teklik şahıs iyelik ekleri üzerinde kullanılan $+(I)n$, iyelik kavramı taşımamaktadır. Ek, belirli nesne durumundaki bu iyelikli tabanlar üzerinde yükleme hâli görünümündedir. Ancak tespit ettiğimiz bir örnekte, ikinci teklik şahıs iyelik eki üzerinde kullanılan $+(I)n$, yükleme hâli görevi de üstlenmemiştir.

antaging+(i)n üçün “öyle olduğun için” (KT/G-8)

Bu örnekte $+(I)n$, başka bir iyelik eki üzerinde kullanıldığı için üçüncü şahsın iyeliğini ifade etmemektedir.

Abidelerde birinci ve ikinci şahıs iyelik ekleri üzerinde rastlanan yükleme hâli görünümündeki bu ek, bildiğimiz kadarıyla, Türkçenin sonraki dönemlerinde kullanılmamıştır. Birinci ve ikinci şahıs iyelik eklerinin nispeten zayıf olan “belirtme” görevi, Türkçenin eski dönemlerinde $+(I)n$ ekiyle pekiştirilmiş olmalıdır. Yukarıdaki örneklerde görülen $+(I)n$, muhtemelen sadece “belirtme” görevi üstlenmiş üçüncü teklik şahıs iyelik ekidir. Diğer iyelik ekleri de zamanla üçüncü teklik şahıs iyelik eki gibi “belirtme” görevi üstlendiklerinden $+(I)n$, ekinin bu kullanılışı artık terk edilmiş olmalıdır.

Üçüncü teklik şahıs iyelik eki, Eski Türkçe devresinde

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/8 Fall 2009*

$+(s)I(n)$ biçimiyle daha çok belirtme/belirlilik fonksiyonuyla kullanılmış olmalıdır. Doğrudan isimler üzerinde kullanıldığında, yerine göre iyelik ve/veya belirtme görevi üstlenen $+(s)I(n)$, diğer iyelik ekleri üzerinde ise, belirliliği pekiştirmek için kullanılmış olabilir. Kanaatimizce, cümlede iyelik eki tarafından anlamı yüklemden bağımsızlaştırılarak belirli duruma getirilmiştir. Böylece iyelikli nesne üzerinde, benzer işlevdeki yükleme hâli eki kullanmaya gerek kalmamıştır. Bu durumda, yükleme hâli ekinin Köktürk Yazıtlarında iyelik ekleri üzerinde hiç kullanılmadığı ihtiyatla söylenebilir. Diğer bir deyişle Abidelerde yükleme hâli, iyelik ekli belirli nesne üzerinde $+Ø$ 'dir.

Sonuç

Orhun Abidelerinde kullanılan iyelik ekleri;

1. teklik şahıs $+(i)m/+(i)m/+(u)m/+(ü)m$
2. teklik şahıs $+(i)ng/+(i)ng/+(u)ng/+(ü)ng$ (ng=ŋ)
3. teklik şahıs $+l(n)/+i(n)$; $+si(n)$

1. çokluk şahıs
 $+(i)m(i)z/+(i)m(i)z/+(u)m(u)z/+(ü)m(ü)z$

2. çoklukşahıs
 $+(i)ng(i)z/+(i)ng(i)z/+(u)ng(u)z/+(ü)ng(ü)z$

3. çokluk şahıs $+lArI(n)$ 'dir.

Sadece üçüncü şahıs iyelik ekinin ünlüsü, düzenli olarak yazıda gösterilmiştir.

Üçüncü teklik şahıs iyelik ekinin sonundaki ihtiyarî $-n$ ünsüzü, hâl eki yanında vurgusuz kalan iyelik ekini güçlendirmek için kullanılmış olmalıdır. İyelik ekinin bir parçası olan $/n/$, bu kullanılışıyla bir tür "pekiştirme" görevi üstlenmiştir.

Diğer iyelik ekleri, sadece zamirlerle kullanılır ve her zaman iyelik kavramı taşırlar. Ancak üçüncü teklik şahıs iyelik eki, bazen iyelik kavramı taşımadan sadece belirtme görevi üstlenmiştir.

Yükleme hâli eki, isimler üzerinde $+(i)g/+(i)g/+(u)g/+(ü)g$; zamirler üzerinde (birek örnekte) $+i/+ni$; üçüncü teklik şahıs iyelik eki üzerinde $+Ø$ 'dir. Yükleme hâli ekinin birinci ve ikinci şahıs iyelik ekleri üzerinde de hiç kullanılmadığını ihtiyatla söyleyebiliriz.

Orhun Abidelerinde özel bir belirtme/belirlilik eki kullanılmamıştır. Belirtme/belirlilik kavramı, genellikle üçüncü teklik şahıs iyelik eki $+(s)I(n)$ ile ifade edilmiştir. Diğer iyelik ekleri ve

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/8 Fall 2009*

yükleme hâli eki de yerine göre, isimleri kısmen belirli kılmıştır.

İyelik eki almış her isim, bir ölçüde belirlidir. Ancak belirli durumdaki bütün isimler, üçüncü teklik şahıs iyelik eki almış olsalar bile, her zaman başka bir şahsa ya da nesneye ait değildir.

KAYNAKÇA

- ALİYEVA, H. (2004), “Türkiye Türkçesinde İsim Hâlleri ve Nesnenin İfade Vasıtaları”, *V. Uluslararası Türk Dili Kurultayı*, Ankara: TDK yayınları, s.157-164.
- ALYILMAZ, Cengiz (1999), “Zamir n’si Eski Bir İyelik Ekinin Kalıntısı Olabilir mi?”, *Türk Gramerinin Sorunları II*, Ankara: TDK yayınları, s. 403-415.
- BABA, Okan (2001), “Tamlayan Durumu Üzerine Bir Deneme”, *Türk Dili Dergisi*, C.14, S.83, Ankara: TDK yayınları s.29-33.
- BANGUOGLU, Tahsin (1990), *Türkçenin Grameri*, Ankara: TDK yayınları.
- BAŞDAŞ, Cahit (2008), “Türkçede İyelik-Yükleme Sorunu Dede Korkut Örneği”, *Turkish Studies/Türkoloji Araştırmaları* (Dede Korkut Dosyası), Volume 3/1, S. 7, Winter 2008, p. 6-13.
- BAŞDAŞ, Cahit (2009), “Malatya Ağızlarında Son Ses (-n) Düşmesi”, *II. Uluslararası Ağız Araştırmaları Çalıştayı*, 21-23 Mayıs 2009, Kars: TDK-Kafkas Üniversitesi.
- BOZ, Erdoğan (2007), “Adın Yükleme (Nesne) Durumu ve Tümcenin Nesne Ögesi Üzerine” *Turkish Studies/Türkoloji Araştırmaları* Volume 2/2 Spring 2007, s. 102-108.
- BOZ, Erdoğan (2008), “Divanü Lügati’t-Türk’te Belirli ve Belirsiz Nesne Yapıları”, *Turkish Studies/Türkoloji Araştırmaları* Volume 3/1, Winter 2008, s. 236-241.
- BURAN, Ahmet (1996), *Anadolu Ağızlarında İsim Çekim Ekleri*, Ankara: TDK yayınları.
- CANPOLAT, Mustafa (1992), “Eski Anadolu Türkçesindeki Belirtme Durumu (Accusativus) Ekinin Kökeni Üzerine” *Türkoloji Dergisi*, Cilt X, Ankara, s. 9-13.
- CHOİ, H. W. (1991), “Ana Altayca İyelik Zamiri *n”, *Türk Dilleri Araştırmaları*, Ankara, s. 191-196.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/8 Fall 2009*

- DENY, Jean (1941) *Türk Dili Grameri* (Çev. Ali Ulvi Elöve), Ankara: TDK yayınları.
- ECKMANN, J. (1988), *Çağatayca El Kitabı* (Çev. Günay Karaağaç), İstanbul: İ.Ü. Edebiyat Fakültesi yayınları.
- ERASLAN, Kemal (1999), “Zamirler” *Türk Gramerinin Sorunları II*, Ankara: TDK yayınları. s. 335-344.
- ERCİLASUN, A. B. (2000), “Türkiye Türkçesinde Yardımcı Ses”, *Hasan Eren Armağanı*, Ankara: TDK yayınları. s. 128-135.
- ERCİLASUN, A. B. (2004), *Başlangıçtan Yirminci Yüzyıla Türk Dili Tarihi*, Ankara: Akçağ yayınları.
- ERGİN, Muharrem (1984), *Orhun Abideleri*, İstanbul: Boğaziçi yayınları.
- ERGİN, Muharrem (1985), *Türk Dil Bilgisi*, İstanbul: Boğaziçi yayınları.
- GABAİN, A. Von (1988), *Eski Türkçenin Grameri* (Çev. M. Akalın), Ankara: TDK yayınları.
- GEMALMAZ, Efrasiyap (1996), “Türkçede İsim Tamlamalarının Derin Yapısı”, *Atatürk Üni. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, sayı 4, Erzurum: Atatürk Üniversitesi yayınları, s. 165-172.
- GRÖNBECH, K. (1995), *Türkçenin Yapısı*, (Çev. Mehmet Akalın), Ankara: TDK yayınları.
- GÜLSEVİN, Gürer (1990), “Eski Anadolu (Türkiye) Türkçesinde 3. Kişi İyelik Ekinin Özel Kullanılışı”, *Türk Dili*, S. 466 (Ekim), Ankara: TDK yayınları, s. 187-190.
- GÜLSEVİN, Gürer (1997), *Eski Anadolu Türkçesinde Ekler*, Ankara: TDK yayınları.
- KARAHAN, Leyla (1997), “Fiil-Tamlayıcı İlişkisi Üzerine” , *Türk Dili*, S. 549, Ankara:TDK yayınları, s. 209-213.
- KARAHAN, Leyla (1999), “Yükleme (Accusative) ve İlgi (Genitive) Hâli Ekleri Üzerine Bazı Düşünceler”, *3. Uluslararası Türk Dili Kurultayı-1996*, Ankara: TDK yayınları, s. 605-611.
- KARAHAN, Leyla (2004), “Belirtisiz Nesnenin Sözdizimindeki Yeri Üzerine”, *V. Uluslararası Türk Dili Kurultayı Bildirileri*, C. I, Ankara: TDK yayınları, s. 1615-1623.
- KERİMOĞLU, Caner (2007),“Orhun Abidelerinde 3. Kişi İyelik

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/8 Fall 2009*

-
- Ekinden Sonra Yükleme Hâli Eki Kullanıldı mı?" *Turkish Studies/Türkoloji Araştırmaları* Volume 2/3 Summer, s. 322-331.
- KORKMAZ, Zeynep (1988) "uçun/üçün/için vb. Çekim Edatlarının Yapısı Üzerine" *TDAY-Belleten* 1961, Ankara: TDK yayımları, s. 31-35.
- KORKMAZ, Zeynep (2003), *Türkiye Türkçesi Grameri (Şekil Bilgisi)*, Ankara: TDK yayımları.
- ORKUN, H. Namık (1987), *Eski Türk Yazıtları*, Ankara: TDK yayımları.
- TAKEUÇİ, Kazuo (1996), "Türk Dillerinde Üçüncü Kişi Kategorisi" *Uluslararası Türk Dili Kongresi-1988*, Ankara: TDK yayımları, s. 85-93.
- TEKİN, Şinasi (1992), "Eski Türkçe", *Türk Dünyası El Kitabı*, C.II, Ankara, s. 69-120.
- TEKİN, Talât (1983), "Üçüncü Kişi İyelik Eki Üzerine", *Genel Dilbilim Dergisi*, C. II., S. 7-8, Ankara, s. 10-17.
- TEKİN, Talât (1997), *Türkoloji Eleştirileri* Ankara: SİMURG yayımları.
- TEKİN, Talât (2000), *Orhon Türkçesi Grameri*, Türk Dilleri Araştırmaları Dizisi: 9, Yayımlayan: Mehmet Ölmez, Ankara.
- TEKİN, Talât (2000), "Türkçede Kaynaştırma Sesleri", *XII. Dilbilim Kurultay Bildirileri*, İstanbul, s. 109-112.